

**ارائه مدل رویارویی امیرالمؤمنین علیه السلام با باورها و رفتارهای ناصواب
(با رویکرد گراند تئوری)**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۰۱

اصغر هادوی کاشانی^۱

چکیده

واپس گرایی و بازگشت به رسوم جاهلیت، دوری از سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله، فساد اقتصادی و انحراف سیاسی، میراث برجای مانده برای امام علی علیه السلام است. زندگی مولودی که از والدین هاشمی نسب است و تربیت یافته رسول خدا صلی الله علیه و آله و اولین مسلمان است در دو پاره تاریخ، یعنی دوران سکوت و خانه نشینی و دوران خلافت، مملو، از رخدادهای زشت و زیباست که از جمله زشتی های آن کژاندیشی ها و بدرفتاری های مردمان آن روزگار است.

هدف از این پژوهش، بررسی و تحلیل شیوه مواجهه حضرت با این باورها و رفتارهای ناصواب است. این تحقیق به لحاظ هدف، بنیادی و کاربردی و با روش (Grounded Theory) یا نظریه پردازی زمینه بنیان از نوع گلاسر انجام شده است که از نوعی رویکرد استقرایی بهره می گیرد و هدف آن، ساختن نظریه ای است که در زمینه مورد مطالعه صادق و روشن گر باشد. جامعه تحقیق تمام روایات امیرالمؤمنین علیه السلام، بر اساس دو مجموعه مسند و دانشنامه الامام امیرالمؤمنین علیه السلام است و از نهج البلاغه و بعضی از شروح آن نیز استفاده شده است. بعد از مراحل کدگذاری باز و انتخابی و نظری مدل مواجهه حضرت با باورها و رفتارهای ناصواب ارائه شده است. کلیدواژه ها: امام علی علیه السلام، باور و رفتار ناصواب، گراند تئوری گلاسر، تعامل، تقابل، تغافل.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه شاهد (hadavi@shahed.ac.ir).

مقدمه

امروزه رویکرد «اثبات گرایی»^۱ با باور به یکسان بودن علوم طبیعی و انسانی در تقابل با رویکرد «تفسیری»^۲ قرار گرفته است که رویکرد اخیر، علوم اجتماعی را در مسیری جدا از علوم طبیعی می‌داند. این تفاوت از آنجا ناشی می‌شود که علوم انسانی حوزه‌ای مرتبط با معنا است و محدودیت‌های روش اثبات‌گرایی مانع از دسترسی به آن حوزه است. بنابراین، به جای کشف و تبیین - که ویژه علوم طبیعی است - فهم تفسیری در مطالعات علوم اجتماعی پیشنهاد شده است. در این رویکرد، جهان را آن گونه که هست، باید شناخت و ماهیت بنیادی جامعه را باید در سطح تجربه ذهنی شناخت. این رویکرد درصدد اثبات است و نه کشف.

راز این جایگزینی، عنصر معنا است که در رفتار عاملان طبیعی وجود ندارد.^۳ به همین دلیل تا زمانی که نادیده‌انگاری عنصر معنا بر علوم اجتماعی سایه افکند و رفتار انسان در قالب جداول و محاسبات عددی تحلیل شود و ابعاد انسانی او دیده نشود، ره به جایی نخواهیم برد.^۴

علاوه بر این، آسیب‌شناسی تحقیقات در کشورهای در حال توسعه نشان می‌دهد که گرفتار شدن جامعه علمی در دیدگاه اثبات‌گرایانه قیاسی^۵ و پای‌بندی به نظریه‌های برخاسته از شرایط محیطی متفاوت از زمینه مورد تحقیق، باعث شده است ذهن نوآورانه و خلاق از دانشمندان جهان سوم گرفته شود و نظریه‌پردازی صورت نگیرد.^۶

۱. اثبات‌گرایی اصطلاحی فلسفی است که براساس آن، تنها روش معتبر تحقیق و شناخت، روش علمی تجربی دانسته می‌شود؛ روشی که برپایه تجربه است. اولین بار در تاریخ علوم، این اصطلاح را آگوست کنت، فیلسوف و جامعه‌شناسی فرانسوی به کار برد (تاریخ تمدن، ص ۴۴۸-۴۴۹).

۲. در این رویکرد، جهان را آن گونه که هست باید شناخت و ماهیت بنیادی جامعه را باید در سطح تجربه ذهنی شناخت. در این رویکرد، فعالیت انسانی به عنوان یک متن در نظر گرفته می‌شود که می‌توان آن را خواند، تفسیر، بازسازی و تحلیل نمود. این رویکرد درصدد اثبات است و نه کشف (اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی، ج ۱، ص ۱۸).

۳. نظریه‌های علوم انسانی، ص ۹.

۴. روش تحقیق در علوم اجتماعی، ص ۱۱.

۵. در این روش، نظریه‌ای را از جایی می‌گیرند و در محیط دیگری براساس آن نظریه، فرضیه‌ای می‌سازند و آزمون می‌کنند؛ مثلاً در مدارس یک کشور اروپایی اثبات شده است که رابطه تغذیه و هوش دانش‌آموزان رابطه‌ای مثبت است. این نظریه را به صورت یک فرضیه در مدارس ایران هم با پرسش‌نامه مورد آزمون قرار می‌دهند؛ ولی در روش‌های استقرایی، بدون پیش فرض و نظریه، به صورت استقرایی، با روش‌های دیگری به دنبال پاسخ به سؤال تحقیق می‌روند.

۶. روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت، ص ۲۷.

از نیمه دوم قرن بیستم، در دیارتمان‌های علمی و برنامه‌های پژوهشی احساس می‌شد که همه امور انسانی و اجتماعی با روش کمی قابل تبیین نیست و محققان می‌دیدند که با این روش نمی‌توانند حلّ مسأله و معما کنند. این بحران‌ها به چرخش‌های پارادایمی در دهه هشتاد منجر شد و پارادایم نوین گرایش به تحقیقات کیفی، مقبولیت و مطلوبیت پیدا کرد؛^۱ به گونه‌ای که تحقیقات کیفی در در قرن بیستم، بستری برای تحقیقات کیفی پیشرو در قرن بیست و یکم می‌شود.^۲

تحقیقات کیفی، شامل دیدگاه‌های فلسفی، تکنیک‌ها، ابزارهای متنوع تحقیق و سبک‌های گوناگون هستند که به حدود شصت عنوان می‌رسند که در کتاب اصول و مبانی روش پژوهش‌های کیفی آمده است.^۳ اقبال دانش‌پژوهان به روش‌های کیفی نویدبخش آغاز نظریه‌پردازی بومی برخاسته از شرایط جامعه است.

معرفی روش‌های کیفی و تفاوت‌های آن با روش‌های کمی و آزمون فرضیه موجب شده است پژوهش‌های علوم اجتماعی با نگاهی متفاوت از علوم طبیعی انجام شود و در نهایت، تحقیقات کیفی پارادایم جدیدی را رقم خواهد زد که به واقع نزدیک‌تر باشند.

البته این روش، مانند هر روش دیگری، با محدودیت‌ها و نقدهایی هم همراه است.^۴ از سوی دیگر، آنچه در زمینه تحقیقات علوم اسلامی لازم و ضروری است، اولاً روش‌مندی و ثانیاً اگر ماهیت اکتشافی دارند، باید عمیق باشند. و اگر هدف، نظریه‌پردازی است، باید دقیق باشند. بسیاری از نظریات و یافته‌ها به قرآن و امامان معصوم علیهم‌السلام نسبت داده می‌شوند که چون پژوهش با پژوهش روش‌مند انجام نشده‌اند، قابل استناد نیست. مؤسسه دارالحدیث و شخص آقای ری شهری، بیش از نیم قرن است که این نوع تحقیقات را پایه‌گذاری کرده است و تلاشی ستودنی در این زمینه انجام داده است. به نظر نگارنده، روش گراند تئوری (زمینه‌بنیاد) می‌تواند مکمل تلاش‌های پیش‌گفته باشد. در این نوشته تلاش شده است این روش به اجمال معرفی شود و به صورت موردی تحقیقی در این چارچوب انجام شود. روش گراند تئوری، به دلیل ویژگی‌های منحصر به فردی که در بین تحقیقات کیفی دارد، از کارایی بیشتری برخوردار است.

۱. روش تحقیق در علوم اجتماعی، ص ۲۷.

2. Handbook of Qualitative.

۳. روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی، ص ۶۳.

۴. روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی، ص ۲۸۸.

بیان مسأله

بحث از علم و دین و تعارض یا تضاد یا همراهی این دو سابقه ای دیرینه دارد. در یک تقسیم بندی، این رابطه در قالب تعارض یا تمایز و یا تکمیل و تأیید بیان می شود.^۱ در تقسیم بندی دیگری، برای استفاده این دو حوزه از یکدیگر، سه رویکرد اصلی برای رابطه علم و دین معرفی شده است: رویکرد استنباطی که دین را در برگیرنده کلیات علوم می داند که می توان هر علمی را از آن استخراج کرد؛ رویکرد امضایی که با هدف مصالحه بین علم و دین تلاش می کند علوم جدید را با انجام اصلاحات به تأیید دین برساند و اثبات کند که در دین هم چنین علمومی بوده است؛ مطالعاتی که تحت عنوان مدیریت اسلامی و روان شناسی اسلامی صورت گرفته اند، غالباً رویکرد امضایی دارند.

رویکرد نوع سوم تأسیسی است. در این رویکرد، علم دینی همچون هر نوع تلاش علمی دیگری باید در پیش فرض های خاص خود، همراه با تلاش تجربی تکوین یابد. در این رویکرد، پس از تکوین فرضیه، آزمون تجربی صورت می گیرد.

در این رویکرد، در صورت شواهد کافی، می توان از یافته های علوم تجربی سخن گفت و این یافته ها علمی اند؛ زیرا از بوطه آزمایش تجربی برآمده اند. و از سوی دیگر، دینی اند؛ چون بر پیش فرض های دینی بنا شده اند و از ساختاری همگن و یکپارچه برخوردارند؛ زیرا فرضیه ها در پرتو پیش فرضی معین و متناسب و به اقتضای آن پیش فرض تحول یافته اند و سرانجام، از این اتهام دورند که دین را به آزمون و تجربه گرفته اند؛ زیرا آنچه آزمون شده است، فرضیه های ماست که برگرفته از ایده ای دینی اند؛ نه خود ایده های دینی. برخی از این فرضیه ها می توانند بر خطا باشند و برخی دیگر، می توانند با شواهد تجربی استحکام یابند.^۲

معرفی نظریه داده بنیاد (grounded) کلاسیک

نظریه داده بنیاد عبارت است از فرآیند ساخت یک نظریه مستند و مدون از طریق گردآوری سازمان یافته داده ها و تحلیل استقرایی مجموعه داده های گردآوری شده، به منظور پاسخ گویی به پرسش های نوین در زمینه هایی که فاقد مبانی نظری کافی برای تدوین هرگونه

۱. مجله راهبرد فرهنگ، شماره ششم، ص ۹۷.

۲. هویت علم دینی، ص ۲۵۰.

فرضیه و آزمون هستند.^۱

عنوان انگلیسی این روش، همان طوری که ملاحظه می‌شود، از واژه grounded است که معنای اسمی یا فعلی آن در فارسی عبارت است از زمین و سرزمین، زمین، ته نشست و دُرده چیزی، میدان و روی زمین قراردادن.^{۲، ۳}

پاول می‌گوید:

نظریه داده‌بنیاد روشی است که نظریه‌ها و مفاهیم و فرضیه‌ها و قضایا را به جای استنتاج از پیش فرض‌ها یا سایر پژوهش‌های قبلی، به طور مستقیم، از داده‌ها کشف می‌کند.^۴

در این روش، تحقیق با یک تئوری و به منظور اثبات آن آغاز نمی‌شود، بلکه با یک حوزه مطالعاتی شروع می‌شود و طبق یک فرآیندی به نظریه می‌رسد.^۵

روش گراند تئوری، به دلیل توجه بیشتر به تعاملات اجتماعی و بررسی فرایندهای مستتر در رفتارهای اجتماعی، توانسته است به یکی از مهم‌ترین تحقیقات بین رشته‌ای تبدیل شود.^۶

روش داده‌بنیاد، گرچه با همکاری گلیسر و اشتراوس آغاز شد، ولی بعد از مدتی کار مشترک، راه این دو از هم جدا شد. روش گلیسر داده‌بنیاد کلاسیک و روش اشتراوس به داده‌بنیاد سیستماتیک نام گرفت و هر کدام، به رفتار دیگری، ایراد محترمانه‌ای داشت که از مسیر خارج شده است. گلیسر به اشتراوس اشکال داشت که نظریه باید به تدریج از داده‌ها به وجود آید؛ نه آن‌که از ابتدا قالب مشخصی وجود داشته باشد. اشتراوس هم برگلیسر اشکال داشت که گلیسر آن وسواس نخستین را ندارد و انعطاف زیادی بر روی داده‌ها دارد.^۷

۱. گراند تئوری چیست و چه کاربردی دارد، ص ۵.

۲. فرهنگ لغت آریان پور.

۳. واژه گراند، در این موضوع، نشان‌گر آن است که هر تئوری و گزاره‌ای که بر اساس این روش تدوین می‌شود، برزمینه‌ای مستند از داده‌های واقعی بنیان نهاده شده است. در این روش، از آسمان نظریه‌های جهانی قدری پایین می‌آیم و در این زمین (Grounded) به سمت داده‌های واقعی و این جهانی می‌رویم (روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی، ص ۷۸).

4. Research Trends in Research 19-119.

۵. «معرفی روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی (ارائه یک نمونه)».

۶. «مشاهده در رویکرد گراند تئوری»، ص ۱.

۷. روش تحقیق کیفی، ص ۸۳.

بسیاری بر این باورند که روش داده بنیاد واقعی روش کلاسیک است و علی رغم وفاداری به این روش و حفظ مزایا و فلسفه وجودی روش نظریه داده بنیاد، پژوهش‌گران ایرانی از آن غفلت ورزیده‌اند و اکثر پژوهش‌ها با روش سیستماتیک است.^۱

با توجه به آنچه گذشت، نظریه داده بنیاد می‌تواند با شکستن قالب‌های گذشته - که غالباً به آزمون نظریه‌های برگرفته از قیاس اکتفا می‌کند - خود به نظریه سازی بپردازد. این ویژگی موجب شده که روش داده بنیاد با تحقیقات اسلامی سنخیت بیشتری داشته باشد؛ زیرا تحمیل پیش فرض‌های پژوهش‌گر بر متون اسلامی و تفسیر به رأی، مورد نکوهش اندیشمندان مسلمان است. از سوی دیگر، مراحل انجام نظریه داده بنیاد، به ویژه مدل کلاسیک آن، از جمع‌آوری داده‌ها تا دسته‌بندی و تجزیه و تحلیل نهایی و ارائه نظریه، شباهت زیادی با سیره محققین اسلامی دارد. نمونه بارز آن را تا حدودی در تحقیقات اسلامی، نظیر تفاسیر موضوعی قرآن و تبویب کتاب‌های روایی می‌توان دید.

انتخاب حوزه مطالعه و شناسایی مسأله

جوامع انسانی ترکیبی از افراد را در بر گرفته است که باورهای یکسان نداشته‌اند و رفتارهای متفاوتی هم از خود، نشان می‌دهند، و همواره در این جوامع مریبان و مصلحان بوده‌اند که باورها و رفتارها جامعه‌پسند را تشویق کرده‌اند و در مقابل، افراد را از آنچه جامعه ستیز بوده بر حذر می‌داشته‌اند. چراغ بعثت هم، همین گونه روشن شد و به تبع آن، ائمه معصومین (علیهم‌السلام) بر همان مسیر گام نهادند.

امام علی (علیه السلام) به عنوان خلیفه برحق رسول خاتم، در مقطعی از تاریخ، برمسند حکومت قرار می‌گیرد. او به هنگام خانه نشینی شاهد انحرافات حاکمان بوده است و در زمان خلافت نیز وارث همان نابسامانی‌های فردی فرهنگی و اجتماعی است. البته مخاطبان او از یک قماش نیستند؛ اهل حجاز در پی راحت طلبی، بصریان در هواداری عثمان، شامیان حامی معاویه و بعضی کوفیان آفتاب پرست‌اند و هر روزی به رنگی در می‌آیند. ناکثین در جبهه جمل، قاسطین در فتنه صفین و ناکثین در لوای دین داری در جنگ نهروان در مقابل او ایستاده‌اند. این همه پراکندگی، شیرازه جامعه را از هم پاشیده، آثار این نابسامانی در باور و

۱. «نظریه داده بنیاد کلاسیک، هویت برندتوریسم سلامت ایران».

رفتار مردم هم مشاهده می‌شود و امام را فرسوده کرده است.^۱ از سوی دیگر، پیش از خلافت و پس از خلافت خود را مکلف می‌داند که به آیه کریمه ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾^۲ عامل باشد. لذا خود او می‌فرمود:

لَا تَتْرَكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ، وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ، فَيُؤْتَى عَلَيْكُمْ شِرَارِكُمْ، ثُمَّ تَدْعُونَ فَلَا يَسْتَجَابُ لَكُمْ؛^۳

امربه معروف ونهی از منکر را ترک نکنید که بدان شما بر شما مسلط می‌گردند. آنگاه هر چه خدا را بخوانید، جواب ندهد.

رویارویی با این باورها، گرایش‌ها، رفتارها و کنش‌هایی که ریشه در جامعه دوانده است چگونه بوده است؟ اگرچه در موضوعاتی مشابه نگاشته‌هایی وجود دارد، ولی با این موضوع و روش آن کار مشابهی وجود ندارد؛ برای مثال پناهی (۱۳۹۱) در پایان نامه خود، با عنوان «نحوه تعامل امام علی (ع) با خلفای ثلاثه با تأکید بر احادیث»، روش برخورد با آن‌ها را به دوروش انتقادی و مشاوره‌ای تقسیم کرده است^۴ و یا ابراهیمی دهشیری (۱۳۹۰) مقاله خود را با عنوان «اصول تغییر و اصلاح رفتار در سیره معصومان (ع) با استفاده از روش مطالعه اسنادی و تحلیلی و با هدف بررسی اصول تغییر و اصلاح رفتار در سیره معصومان (ع)» تدوین نموده است.^۵

داعی نژاد^۶ (۱۳۸۶) در مقاله خود، با عنوان «امام علی (ع) و اصول برخورد با دشمنان»، به بررسی اصول و قواعد حاکم بر حکومت آن حضرت در برخورد با مخالفان و دشمنان پرداخته است و یا علیخانی^۷ (۱۳۸۶) در مقاله خود، با عنوان «جایگاه دشمنان و مخالفان در نگرش سیاسی امام علی (ع)»، درصدد بیان نگرش آن حضرت به مخالفان و دشمنان و نشان دادن جایگاه آنان در نظام سیاسی ایشان است.

۱. موسوعه امام علی (ع)، ج ۷، ح ۲۸۴۶ و ۲۸۴۷ و ۲۸۴۸.

۲. سوره آل عمران، آیه ۱۰۴.

۳. نهج البلاغه، نامه ۴۷، ص ۱۳۷.

۴. «تعامل امام علی (ع) با خلفای ثلاثه با تأکید بر احادیث».

۵. «اصول تغییر و اصلاح رفتار در سیره معصومان با استفاده از روش مطالعه اسنادی و تحلیلی و با هدف بررسی اصول تغییر و اصلاح رفتار در سیره معصومان»، مجله معرفت، شماره ۱۶۰، ص ۵۷-۵۱.

۶. «امام علی (ع) و اصول برخورد با دشمنان».

۷. «دشمنان و مخالفان در نگرش سیاسی امام علی (ع)».

از سوی دیگر، در روش‌های تربیتی موجود که در علوم مربوط آمده است و یا از قرآن و حدیث برآمده است، دارای پراکندگی و گاهی هم‌پوشانی است و نمی‌توان با آن اطلاعات - که روشمند گردآوری نشده است - به یک نظریه یا مدل رسید، ولی این تحقیق در پی مدلی نسبتاً جامع است؛ چون در علوم انسانی، ادعای مطلق بودن مدل‌ها به گزافه نزدیک‌تر از واقع است. خلاصه، این مدل تربیتی می‌تواند روش‌های متعدّد را در خود جای دهد و از هم‌پوشی برهاند و الگویی برای حاکمان، مصلحان، مربیان و حتی کسانی باشد که به ناحق به کناری نشسته‌اند و نظاره‌گر حاکمانی هستند که از پستان خلافت و حکومت می‌دوشند و شایسته‌سالاری و شایسته‌گزینی و شایسته‌پروری را به کنار نهاده‌اند.

دامنه این تحقیق شامل تمامی روایاتی است که در مسند امام علی علیه السلام گردآوری شده، که حدود ۲۷۰۰۰ سخن از ایشان است.^۱ افزون بر آن، از دانشنامه امام علی علیه السلام نیز - که قبل از مسند امام علی علیه السلام تدوین شده است و با توجه به امکانات و کار گروهی، از دقت بالایی برخوردار است - استفاده شده است. این تحقیق در پی پاسخ به این پرسش است که: اسلوب رفتاری امیرالمؤمنین علیه السلام در رویارویی با باورها و رفتارهای ناصواب چیست؟

روش پژوهش

این پژوهش به لحاظ هدف بنیادی کاربردی است و با جهت‌گیری اکتشافی، کیفی است و با استفاده از نظریه داده‌بنیاد کلاسیک انجام شده است. اطلاعات به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و جامعه آماری تمام مجموعه دانشنامه امیرالمؤمنین علیه السلام و ۲۷ جلد مسند امام علی علیه السلام است که حدود سیصد روایت از آن‌ها انتخاب شده است. نمونه‌گیری به صورت نظری (Theoretical Sampling) است که بر مبنای مفاهیم در حال ظهور برگرفته از داده انجام می‌شود. ملاک نمونه‌گیری نظری پاسخ‌گویی داده‌ها به پرسش‌های محقق است و موجب می‌شود مقوله‌های مناسب، خصوصیات و ابعاد آن‌ها کشف شود. این نمونه‌گیری تا اشباع نظری ادامه می‌یابد و آن مرحله‌ای است که نه داده‌ای به مقوله قبلی اضافه شود و نه رابطه بین متغیرها تغییر کند.^۲

۱. رک: مسند الامام امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام.

۲. «تبیین مدل راهبردی در صفت نوزین با استفاده از تئوری داده بنیاد کلاسیک»، ص ۶۱.

در این تحقیق هم، اولاً روایاتی انتخاب می‌شوند که به مقوله مورد نظر کمک کند و ثانیاً این انتخاب تا زمانی است که تغییری در مقولات و روابط آن‌ها ایجاد نشود.

مراحل انجام کار

برطبق نظریه داده‌بنیاد، روایات امیرالمؤمنین علیه السلام مربوط به برخورد ایشان با باورها و رفتارهای ناصواب هم‌زمان با جمع‌آوری تحلیل و تفسیر می‌شوند. تحلیل داده‌ها در فرایند رفت و برگشت موضوعی به انجام می‌رسد و نظریه تبیین می‌شود. داده‌های به دست آمده از مفهوم روایات در قالب کدگذاری باز، انتخابی و نظری دسته‌بندی می‌شوند تا در نهایت، تصویری عینی از نظریه خلق شده ارائه شود.

کدگذاری باز

در این مرحله، براساس روش داده‌بنیاد کدگذاری باز آغاز می‌شود. خروجی این مرحله از کدگذاری، کدهای بنیادی (مقوله‌ها و ویژگی‌های هر مقوله) است. در این مرحله، روایات، خط به خط خوانده می‌شوند و هر روایت، اگر یک مضمون داشته باشد، آن مضمون به عنوان یک واقعه^۱ در نظر گرفته می‌شود و چندین واقعه یک مفهوم را تشکیل می‌دهند. پس از تشکیل کدهای بنیادی^۲ به این واقعه‌ها نشان‌گر^۳ گویند. هنگام بررسی واقعه‌ها باید همواره این پرسش را مطرح کنیم که این واقعه چه مقوله‌ای را نشان می‌دهد؟^۴ جدول زیر نمونه‌ای از چند روایت است که از مجموع چند واقعه و یک مفهوم به دست آمده است و از چند مفهوم یک مقوله تشکیل شده است:

-
1. Incident.
  2. Substantive.
  3. Indicator.
  4. Doing Theory, p:11.

گفتنی است که همزمان با جمع‌آوری روایات، تحلیل روش مقایسه مستمر نیز انجام می‌گیرد؛ یعنی به صورت رفت و برگشتی، مرتب کدها همراه با مفاهیم مقایسه می‌شوند و شاید تغییرکنند. البته این فرآیند در طول پژوهش در جریان است و فقط در کدگذاری باز خلاصه نمی‌شود.

همان طور که در روش گراند تئوری، عبارات برگرفته شده از مصاحبه را کدگذاری می‌کنند، در این تحقیق نیز هر روایت یا بخشی از یک روایت به منزله مصاحبه با امام است و دیدگاه امام علیه السلام در آن مورد کشف شده است و کدگذاری گردیده است و با حفظ این نکته مهم است که می‌توان این روش را نه تنها در مصاحبه، بلکه در متون هم استفاده کرد؛ حتی روش کار نرم افزارهایی مانند Nvivo Shell و نرم افزار Hyper vesearch و نرم افزار MAXQDA - که برای تحقیقات کیفی طراحی شده اند - به این ترتیب است که متن مصاحبه‌ها و پاسخ‌ها وارد این نرم افزارها می‌شوند و سپس امکان کدگذاری برای متن ایجاد می‌شود.^۱ پس روایات امام علیه السلام هم گویای متن پیاده شده یک مصاحبه فرضی است که کدگذاری می‌شود.

کدگذاری باز تا زمانی ادامه دارد که مقوله اصلی شناسایی شود. مقوله اصلی دغدغه اصلی محقق است و بعضی معیارهای انتخاب آن عبارت‌اند از: مرکزی بودن ارتباط با سایر مقوله‌ها و اتفاق افتادن مکرر در داده‌ها.^۲

در ابتدا، فرایند کدگذاری باز، به سه کد تعامل و تقابل و تغافل منتهی شد که مراد از تعامل، گونه‌ای از مواجهه حضرت با افکار و باورهای ناصواب است که دو طرف افراط در مواجهه، یعنی برخورد تند و تفریط، یعنی سکوت و تغافل نباشد و راهی میانه است. مراد از تقابل هم دوگونه برخورد تند لفظی و برخورد فیزیکی است و مقوله تغافل در جایی بوده است که حضرت بحث استدلالی یا برخورد تند لفظی و فیزیکی نداشته است و با توجه به فضای واقعه و احتمالاً زمینه‌ای برای آن دو عکس العمل وجود داشته است.

کدگذاری انتخابی

بعد از کدگذاری باز، باید یکی از مقوله‌ها به عنوان مقوله اصلی انتخاب شود و سایر کدها

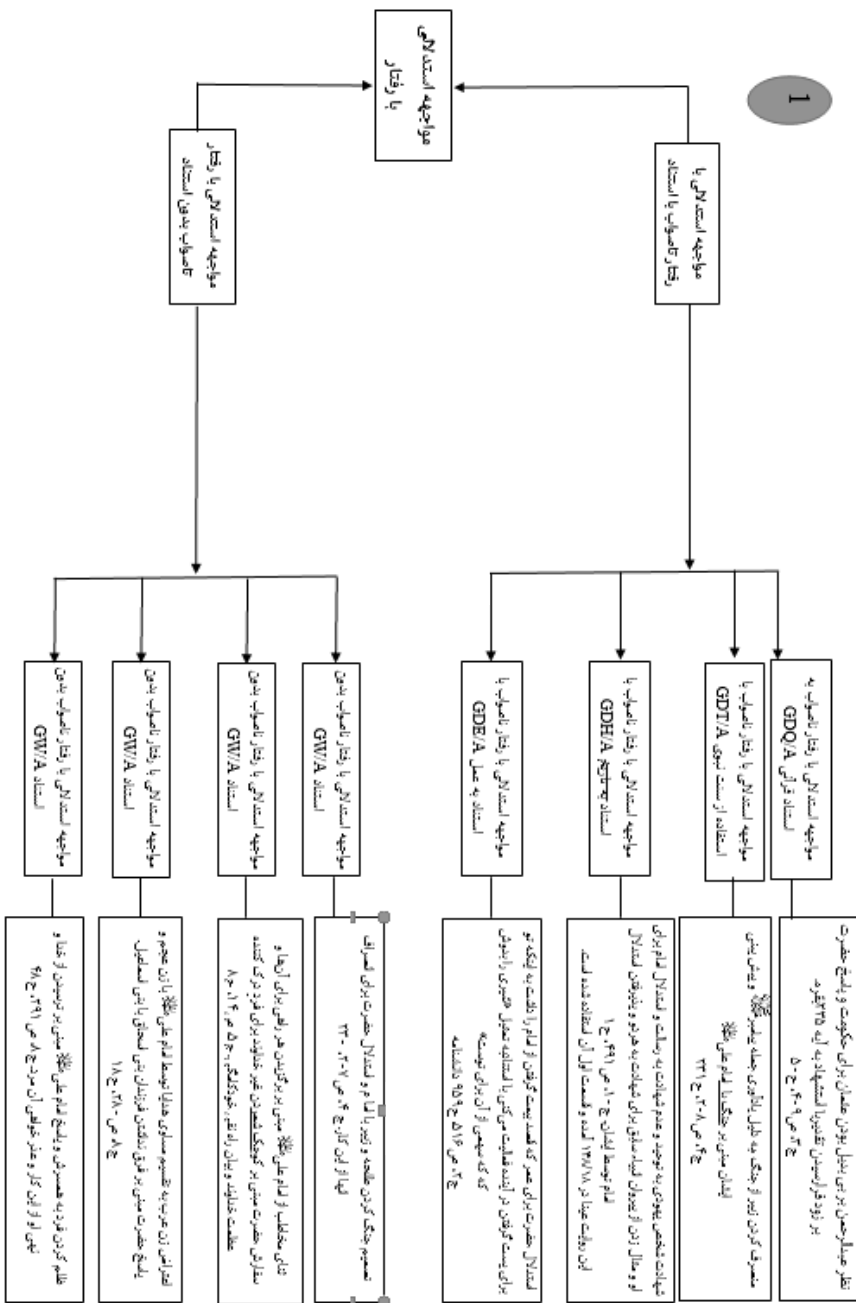
1. share, drtaffiyan.com

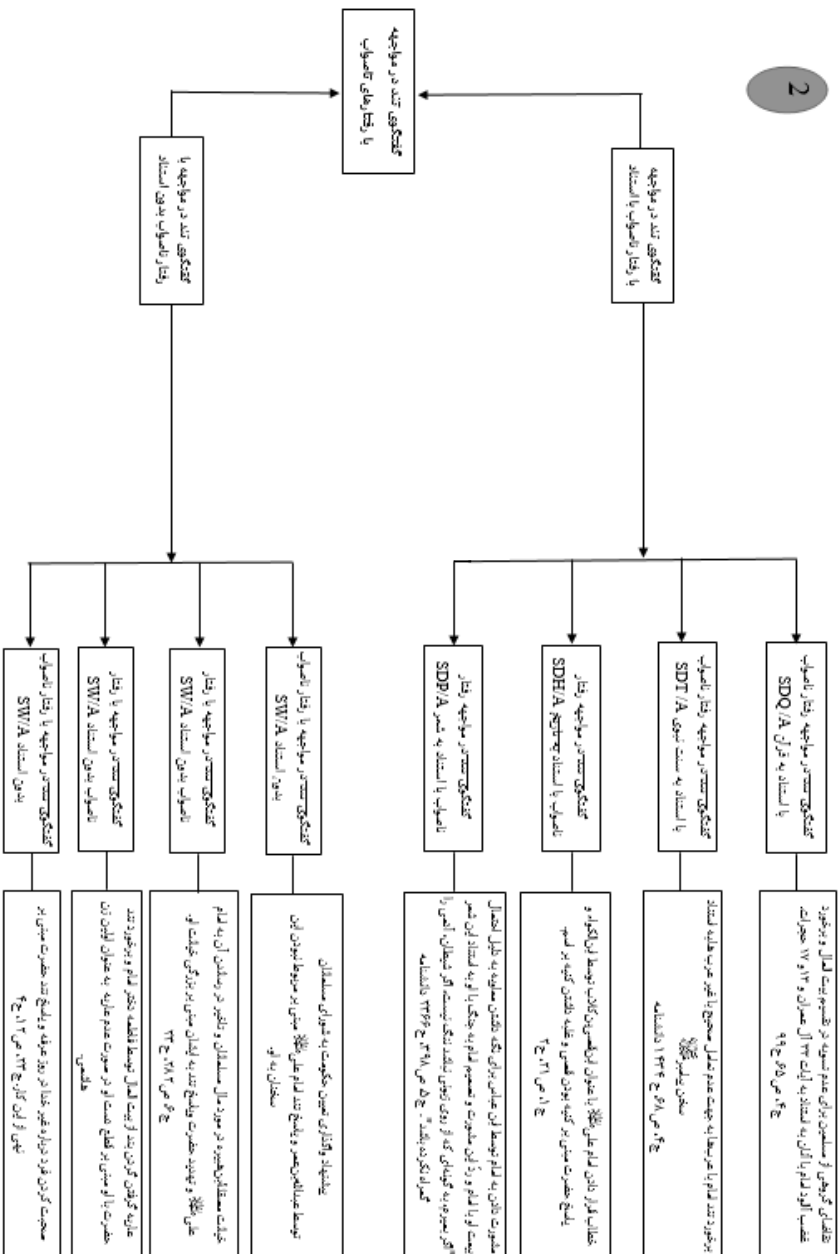
2. Advabes ub the methodology of grounded theory.

با آن مرتبط شوند یا ویژگی این کد اصلی باشد. با توجه به این که مقوله‌های برخاسته از کدگذاری باز اشباع شده بودند و به سه مقوله تعامل و تقابل و تغافل رسیده بودیم، انتخاب یک مقوله - که دربرگیرنده دو مقوله بنیادی دیگر باشد - مشکل بود و در واقع، یافت نمی‌شد. لذا هر سه کد را به عنوان مقولات انتخابی در نظر گرفتیم که هر کدام می‌توانست مفاهیم متعدد را در برگیرد؛ مثلاً تعامل هم شامل باور و رفتار می‌شود و هم شامل استناد و بدون استناد؛ همین طور تقابل شامل برخورد تند لفظی و برخورد تند فیزیکی می‌شود که هر دو زیرمجموعه تقابل با مستند یا بدون استناد بوده است. همین طور، تغافل شامل هر دو صورت می‌شده است؛ اگر چه ممکن است تعداد زیرمجموعه هر کدام یا کم باشد یا وجود نداشته باشد و یا به علت کثرت روایات، از دایره دید ما خارج بوده است.

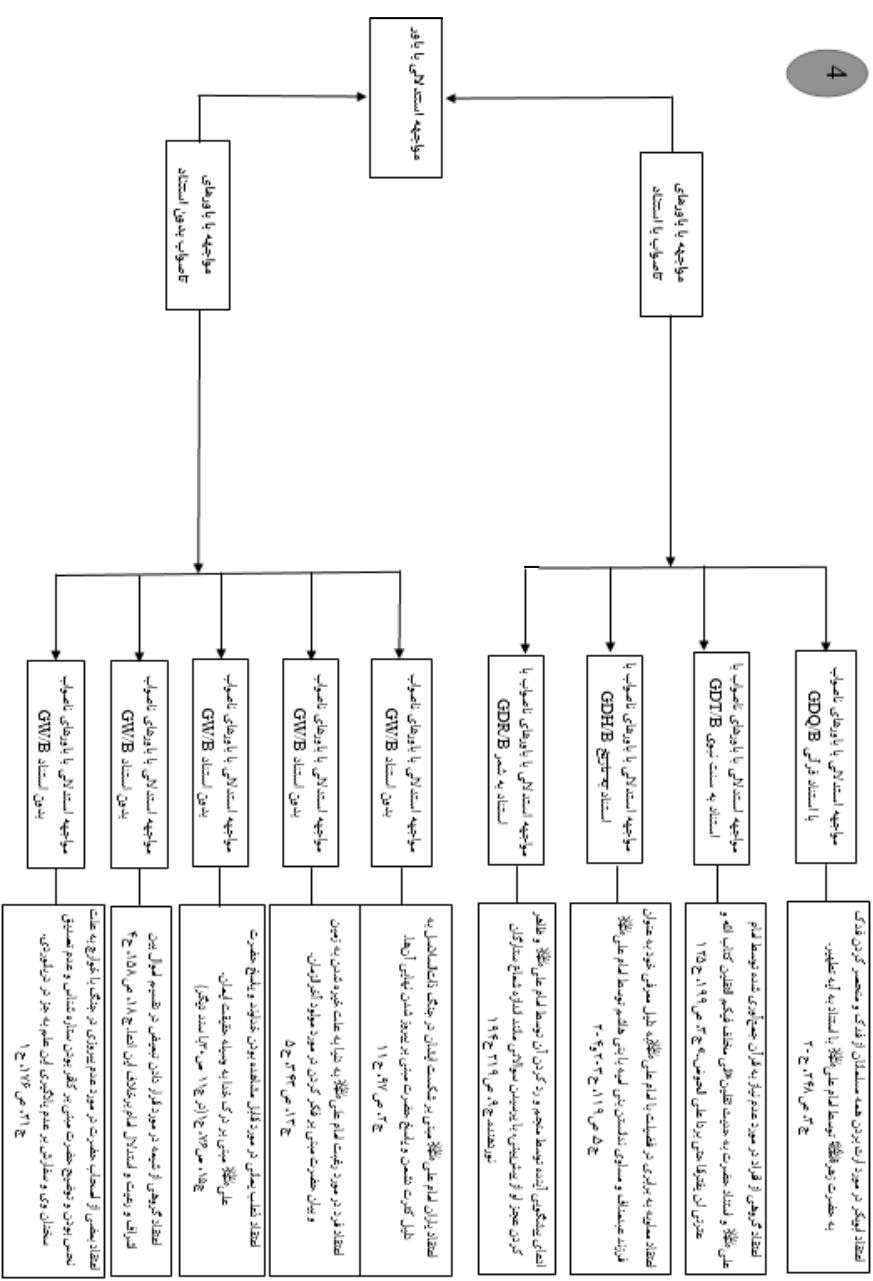
در هر حال، با توجه به نبود یک مقوله فراگیر - که شامل مقولات دیگر هم بشود - مقوله‌ای انتزاعی تر انتخاب شد که سه مقوله قبلی را در بر می‌گیرد. «اصلاح» این ویژگی را دارد. در واقع، مقوله «اصلاح» فراگیرترین و انتزاعی‌ترین مقوله است که می‌تواند شامل تعامل، تقابل و تغافل شود.

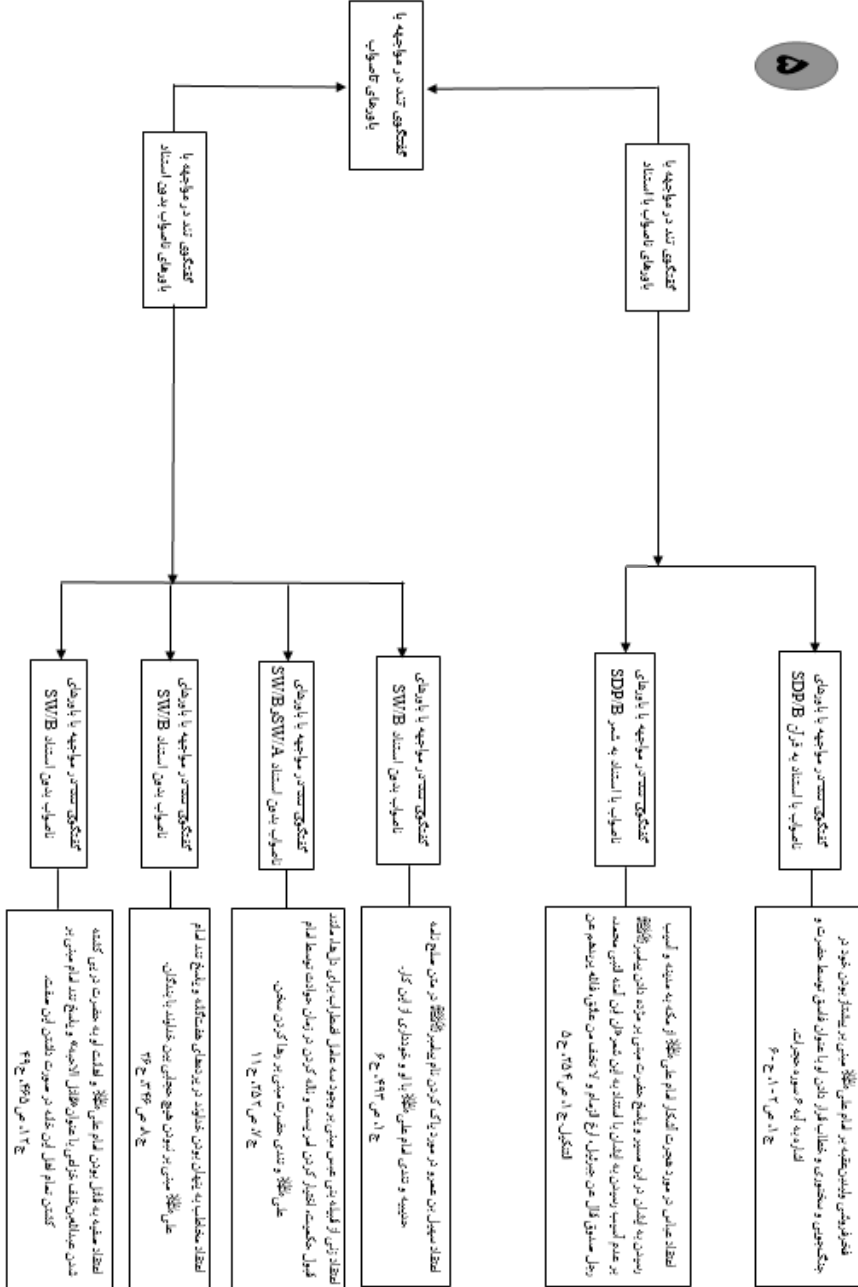
سیر کامل کدگذاری باز در شکل های ذیل آمده است:

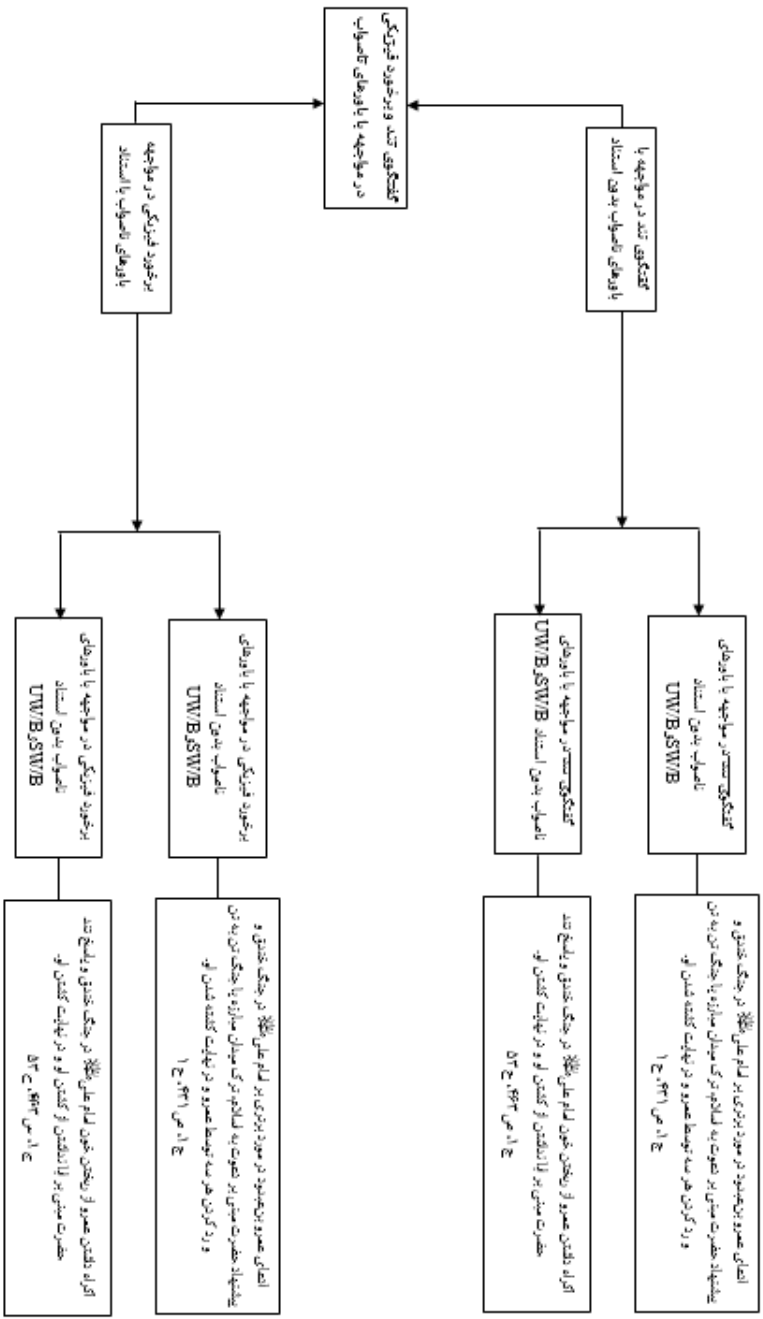
4

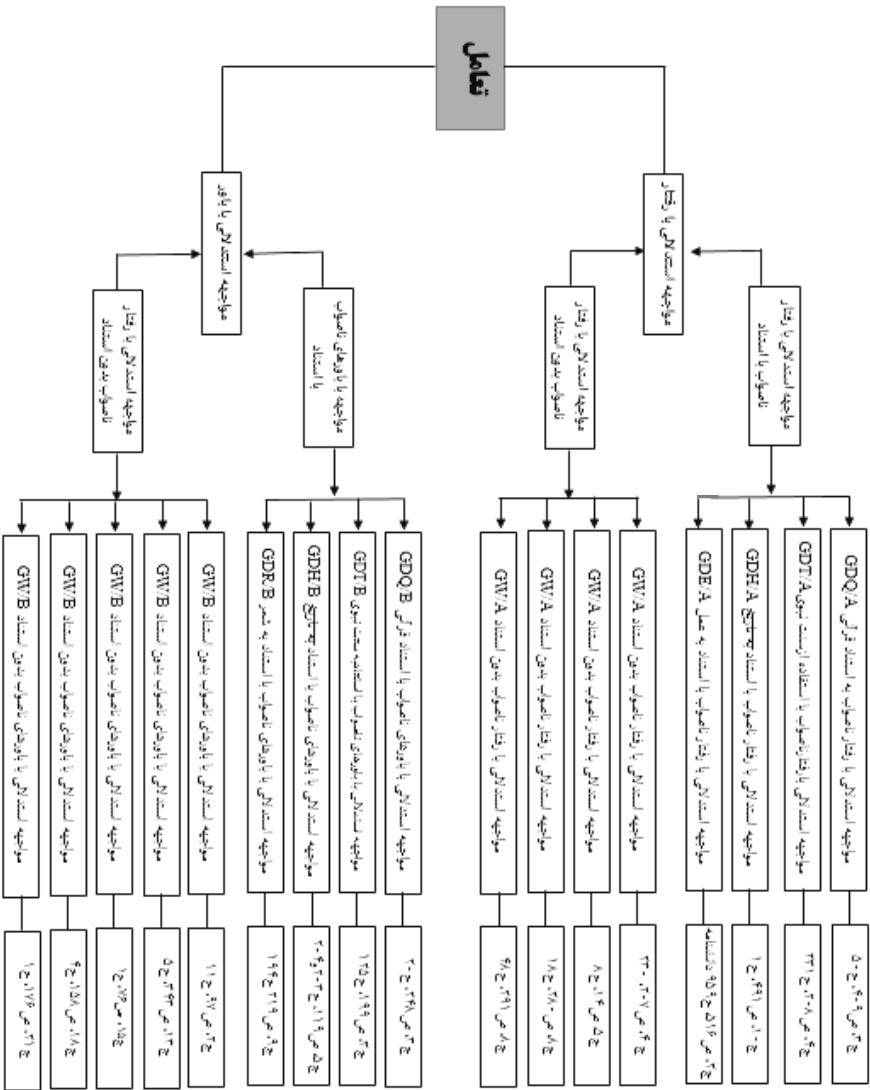

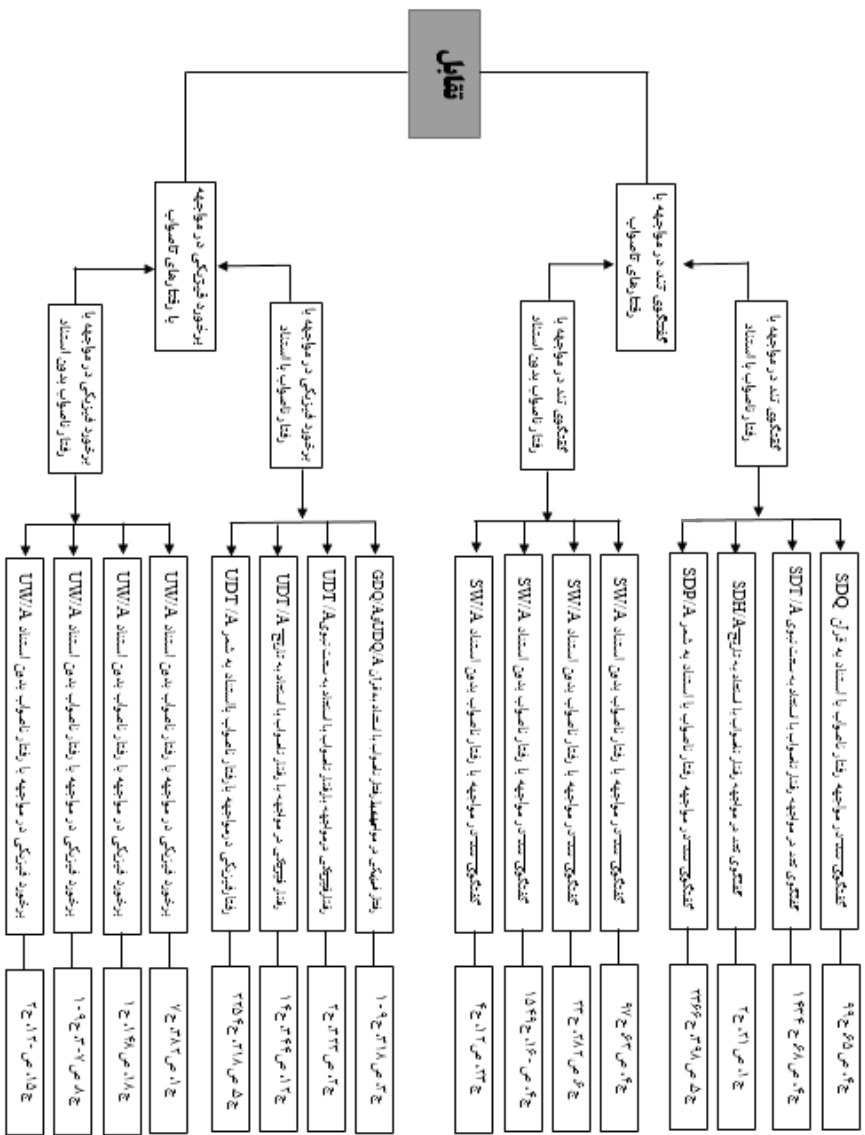

بعد از کدگذاری اولیه، باز هم مقوله‌ها تحت مقوله‌های عمومی‌تر قرار گرفت و به شکل زیر درآمد و در نهایت به سه مقوله تعامل و مقابل و تغافل، تبدیل شد:
 و در نهایت، تمام مراحل کدگذاری باز و انتخابی در شکل زیر آمده است:

کدگذاری نظری

برخلاف مدل اشتراوس - که کدگذاری‌های باز و محوری و انتخابی وجود دارد.^۱ - در روش گلیسری، بعد از کدگذاری باز و انتخابی، به کدگذاری نظری منتهی می‌شود. در مدل گلیسری کدگذاری باز و انتخابی بردسته‌بندی، طبقه‌بندی و تکه تکه کردن داده‌ها می‌پردازد. در این مرحله، در واقع، کدگذاری جدیدی وجود ندارد، بلکه در این مرحله، مفاهیم کاملاً به هم مرتبط می‌شوند تا مدل نهایی درباره نحوه مواجهه امام علی علیه السلام با باورها و

۱. مبانی پژوهش کیفی، ص ۱۲۳.

رفتارهای ناصواب ترسیم شود؛ به گونه‌ای که اگر با تغافل و سکوت امام، تغییر باور و رفتار دهد، امام در همین مرحله توقف می‌کنند؛ و گرنه استدلال کرده و در نهایت، برخورد تند صورت می‌گیرد. البته در روایاتی که بررسی شده است، تعداد موارد تغافل بسیار کم هستند و مجموعاً ده مورد وجود داشته است؛ اما در ۱۰۵ مورد تقابل و بیشترین مقدار به استدلال و تعامل با ۲۳۰ مورد اختصاص داشته است.

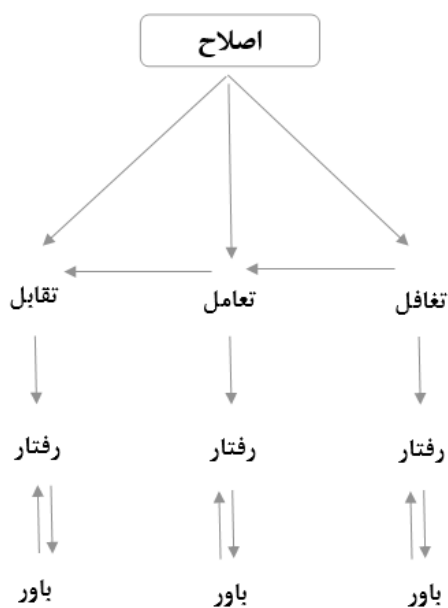
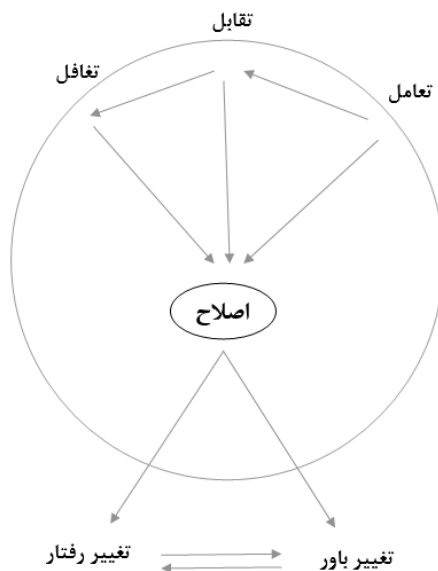
در مدل اشتراوس، نظریه داده‌بنیاد اختلاف است و عده‌ای مرحله مدل‌سازی را بعد از کدگذاری انتخابی آورده‌اند؛ ولی عده‌ای دیگر تجزیه و تحلیل پایانی به منظور مدل‌سازی همان کدگذاری انتخابی دانسته‌اند و معتقدند در این مرحله به پالایش یافته‌های قبلی پرداخته می‌شود و با طی این فرایند، در نهایت چارچوبی نظری پدیدار می‌شود؛^۱ اما در مدل گلیسری مرحله کدگذاری نظری همان ارتباط دادن مقولات و مفاهیم با یکدیگر^۲ و ارائه چارچوب نظری همان ارتباط دادن مقولات و مفاهیم با یکدیگر و ارائه چارچوب نظری^۳ است.

با توجه به آنچه گذشت، در چارچوب نظری نحوه مواجهه امیرالمؤمنین علیه السلام در مواجهه با باورها و رفتارهای ناصواب در شکل ذیل آمده است:

۱. «معرفی روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی (ارائه یک نمونه)»، ص ۵.

2. Grounded Theory, P:247.

۳. «تبیین مدل جذب گردشگر سلامت: با استفاده از استراتژی تئوری داده بنیاد کلاسیک»، ص ۸۷.

نتیجه‌گیری

میراث به جای مانده از امام علی علیه السلام در زمان خانه نشینی و حکومت در قالب خطبه‌ها و نامه‌ها و کلمات دیگر، مجموعه گران بهایی است که می‌تواند در حوزه‌های مختلف علوم رفتاری مورد استفاده قرار گیرد. در این نوشتار، فقط جنبه تربیتی سخنان حضرت با هدف اصلاح باورها

ورفتارهای ناصواب مورد بررسی قرار گرفته و تحقیق با روش زمینه بنیاد از نوع گلیسری انجام شده است. مدل ارائه شده گویای این است که هسته اصلی و مقوله مرکزی سخنان حضرت ناظر به اصلاح فرد و به تبع آن جامعه بوده است. پایانی و روایی مدل‌های کیفی هم با روش‌های کمی متفاوت است. در تحقیقات کیفی، دو عنصر بسیار اهمیت دارد: یکی باورپذیری نتیجه تحقیق است؛ به گونه‌ای که نتیجه برای محققان و متخصصان قابل قبول باشد. مهم‌ترین گواه بر صحت یافته این تحقیق، خود قرآن و سنت انبیای الهی است. در قرآن هر سه شیوه تغافل، تعامل و تقابل آمده است. درباره تعامل می‌توان به استدلال حضرت ابراهیم علیه السلام در مقابل بت پرستان (سوره انعام، آیه ۷۶) و یا احتجاج پیامبر صلی الله علیه و آله با یهود (سوره بقره، آیه ۲۸۵) اشاره کرد و برای تقابل به آیات (سوره انفال، آیه ۵۷) و (سوره فتح، آیه ۲۹) پیشنهاد کرد و همینطور درباره تغافل به آیه (سوره فرقان، آیه ۶۳) استناد نمود.

همچنین در سیره پیامبر صلی الله علیه و آله هر سه روش دیده می‌شود.^۱

عنصر دیگر در تحقیقات کیفی، عینیت در تحقیق است که نشان می‌دهد تا چه میزان از سوگیری و پیش‌داوری دور بوده و تا چه اندازه میان پندارهای خود با آنچه تحقیق نشان می‌دهد، تفاوت قایل شده است؛ زیرا به این ترتیب، علاوه بر نگاه محقق نگاه دیگری نیز وجود ندارد. در توجیه دیگری - که به تأیید اعضا (memberchecking) معروف است - محقق، بخشی از یافته‌ها را در اختیار گروه مورد مطالعه قرار می‌دهد تا تحلیل و بررسی کنند. این در تحقیق درباره عنصر اول مشهود است و درباره عنصر دوم هم در جمعی از صاحب‌نظران نظرخواهی شده است و تأیید کرده‌اند.

در پایان پیشنهاد می‌شود:

۱. این روایات با روش‌های دیگری مثل تحلیل محتوای کمی و کیفی نیز بررسی شوند و همین‌طور با تشکیل یک کارگروه درباره فضای صدور آن‌ها تحقیق شود. علاوه بر آن، سرنوشت کسانی که مورد نظر حضرت بوده‌اند و یکی از برخوردارهای سه گانه با آنان شده است، جداگانه تحقیق شود.

۲. در باره موضوعات مختلف، به ویژه روایاتی که منشأ فتوای فقهی نیستند و بیشتر جنبه اخلاقی دارند، اگر به وسیله روایات مدل‌سازی شود، شاید تحولی در اعتبار سنجی روایات، صورت گیرد؛ چون اگر منظومه فکری امامان کشف شود، حتی اگر

۱. شرح نهج البلاغه، ج ۶، ص ۲۵.

روایتی ضعیف باشد، با توجه به روایات دیگر - که هم مضمون این روایت هستند و در مدل جای می‌گیرند - پذیرفته می‌شود و در نهایت، اگر روایت یا روایاتی در مدل قرار نگیرد، به احتمال زیاد، معتبر نیست که در میزان الحکمه این گونه روایات، تحت عنوان «نوادر» جانمایی می‌شوند.

کتابنامه

قرآن کریم.

- اصول و مبانی روش‌های کیفی، حسین خنیفرو ناهید مسلمی، تهران: انتشارات نگاه دانش، ۱۳۹۶ش.
- تاریخ تمدن، ویلیام جیمز دورانت، محسن اشعریون، ج ۶، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۸ش.
- روش تحقیق در علوم اجتماعی، باقر ساروخانی، تهران: دیدار، ۱۳۸۶ش.
- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: مؤسسه اسماعیلیان، بی‌تا.
- مسند الامام امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (علیه السلام)، عزیزالله عطاردی قوچانی، تهران: عطارد، چاپ اول، ۱۳۸۶ش.
- موسوعة الامام علی بن ابی طالب فی الكتاب و السنّة و التاریخ، محمد الریشهری، قم: دارالحدیث، دوم، ۱۴۲۵ق.
- نظریه‌های علوم انسانی، ژولین فروند، مترجم: علی محمد کاردان، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۹۳ش.
- نهج البلاغه، محمد بن حسین شریف الرضی، مصحح: محمد دشتی، قم: انتشارات اسلامی، ۱۴۲۸ق.
- هویت علم دینی، خسرو باقری، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۲ش.
- «اصول تغییر و اصلاح رفتار در سیره معصومان (علیهم السلام) با استفاده از روش مطالعه اسنادی و تحلیلی و با هدف بررسی اصول تغییر و اصلاح رفتار در سیره معصومان (علیهم السلام)»، مجله معرفت، ش ۱۶۰.

- «امام علی علیه السلام و اصول برخورد با دشمنان»، سید محمدعلی داعی نژاد، فصلنامه حکومت اسلامی، ش ۱۸، ۱۳۸۶ش.
- «تبیین مدل جذب گردشگر سلامت: با استفاده از استراتژی تئوری داده بنیاد کلاسیک»، فصلنامه گردشگری شهری، دوره ۴، شماره ۱، بهار ۱۳۹۶ش.
- «تبیین مدل راهبردی در صفت نوزین با استفاده از تئوری داده بنیاد کلاسیک»، وحیدخاشعی و عطاءاله هرنندی، فصلنامه مدیریت راهبردی، ش ۲۲، ۱۳۹۴ش.
- «دشمنان و مخالفان در نگرش سیاسی امام علی علیه السلام»، علی اکبرعلی خانی، مجله حوزه و دانشگاه، ش ۲۶، ۱۳۸۶ش.
- «مشاهده در رویکرد گراند تئوری»، طاهره فتحی نجفی، مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت، ش ۲، ص ۲۲۱-۲۲۹، ۱۳۹۵ش.
- «معرفی روش شناسی نظریه داده بنیاد برای تحقیقات اسلامی (ارائه یک نمونه)»، حسین خنیفرو همکاران، فصلنامه مدیریت فرهنگ سازمانی، ش ۲۳، ۱۳۹۰ش.
- «نظریه داده بنیاد کلاسیک، هویت برندتوریسم سلامت ایران»، علی اکبر فرهنگی و همکاران، فصلنامه مدیریت بازرگانی، شماره ۱، ۱۳۹۴ش.
- Charmz,k.&Bryant,a(2008). Grounded theory. inL. M.given, the sage encyclopedia of qualitative research methods California: sage publication, pp.347-377.
- Gloser, b(1978). Theoretical sensivity: advances in the inetheodology of grounded theory sociology press: mill valley, CA.
- Gloser, b(1998). Doing theory: issues and dis cussion, soualogy, press, mill, valley, CA.
- Powell,R,1999, recent trends in research, library and Information sqence research Vol,21, No,1,19.119.
- Strauss,A. and corbin,J (1998) Basis of Qualitatiue Rcsearch.technique and procedures for developing gounded theory (2nd).